

15. YÜZYILIN TANINAN SÖZLÜK YAZARLARINDAN LÜTFULLAH HALİMÎ VE *LÜGAT-İ HALİMÎ* ADLI ESERİ*

Adem Uzun **

Öz

Lütfullah Halîmî, 15. yüzyılda yaşamış, Farsça ve Arapça konusunda derin bilgi birikimi olan, daha çok lexicography/sözlükçülük alanında kalemi kuvvetli Osmanlı dönemi yazar, şair ve bilim adamlarından biridir. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde Sivas'ta kadılık görevinde de bulunan Halîmî, görevinden ziyade eserleriyle özellikle de *Bahrü'l-garâyib* ile bu kitabın açıklaması olan *Lügat-i Halîmî* adlı eseriyle tanınmıştır.

Bu çalışmada, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Halîmî'nin biyografisi farklı kaynaklardaki bilgiler bir araya getirilerek yazılmaya çalışılmış ve *Lügat-i Halîmî* adlı eseri tanıtılmıştır.

Halîmî'nin otuz kadar çalışmasının olduğu söylene de bu sayı günümüzde 12'yi geçmemiştir. Eser bilgileri temin edilen nüshalardan elde edilerek verilmiş ve değerlendirmeler buna göre yapılmıştır. Ayrıca eserler üzerinde yapılan çalışmalar da derlenmiş ve daha çok *Lügat-i Halîmî* adıyla meşhur olan Farsça-Türkçe sözlüğü hakkında geniş malumat verilmiştir.

Lügat-i Halîmî, 15. yüzyılda alfabetik olarak yazılmış, madde sayısı bakımından oldukça fazla ve içerdiği mana ve kavram bakımından da epey zengin ve kapsamlı bir sözlüktür. Şevahit beyitli olan sözlük hem beyitlerin çokluğu ve şairlerinin adlarının verilmesi, hem birçok kaynak eser ile yazar adlarının zikredilmesi hem de daha sonra yazılan sözlüklere örnek teşkil etmesi taşıdığı değeri göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Lütfullah Halîmî, Halîmî, *Lügat-i Halîmî*, Farsça-Türkçe Sözlük, Sözlük.

LÜTFULLAH HALİMÎ AS RECOGNIZED LEXICOGRAPHER OF 15TH CENTURY AND HIS WORK TITLED *LUGHAT-İ HALİMÎ*

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi:29.05.2020, Accepted / Kabul Tarihi: 10.12.2020

Doi: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.745150>

*Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalında *Lügat-i Halîmî (İnceleme-Metin)* adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

**Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, ademuzun@akmb.gov.tr; ademuzunsmc@gmail.com.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5029-3003>

Abstract

Lütfullah Halîmî was an Ottoman writer, poet and scientist who lived in the 15th century with a vast knowledge on Persian and Arabic languages as powerful as in lexicography. Halîmî, who also served as a judge in Sivas during the period of Fâtih Sultân Mahmad (1451-1481), was known for his works rather than his duty, especially for his works titled *Baħr al-gharâyb* and *Lughat-i Halîmî*, which is also the description of this book.

It is aimed in this study to gather a concise biography of Halîmî based on the sources, which did not have much formal information about his life by gathering relevant information from the works of Halîmî and to introduce his work named *Lughat-i Halîmî*.

Although it is claimed that Halîmî composed about thirty works, it is detected this number has not exceeded 12 up to today. The information of his works is obtained from the copies provided and the evaluations in this book are made accordingly this available works. In addition, studies on the works are compiled and extensive information is given about the Persian-Turkish dictionary, which is commonly known as the title of *Lughat-i Halîmî*.

Lughat-i Halîmî is an alphabetically written dictionary in the 15th century that is quite comprehensive in terms of the number of items and rather rich in terms of meaning and concept. *Lughat-i Halîmî* as a dictionary with the verse of Shevâhit couplet which shows a good deal of numerous couplets and mentioning the names of the authors' and poets' within the source of the works establishes an example for the subsequent dictionaries.

Keywords: Lütfullah Halîmî, Halîmî, *Lughat-i Halîmî*, Persian-Turkish Dictionary, Dictionary.

Giriş

Biyografi, edebî türlerden olup tarihi çok eskilere dayanmaktadır.¹ İnsanlar geçmişten bugüne daha önce yaşamış önemli şahsiyetlerin başarılarından söz eder ve ölümlerinin ardından onları anmak ve yaşamlarından örnek almak için hayat hikayelerini yazarlar.

Genelde biyografi, kendi sahalarında ün yapmış siyaset adamı, edebiyatçı, bilim adamı, ses, sinema, tiyatro sanatçısı, gazeteci, ticaret adamı, sporcu gibi kişilerin hayatlarını, neler yaptıklarını, ülke ve dünya insanlığına neler kazandırdıklarını bütünüyle anlatan yazı ve kitaplar olarak tanımlanır.²

Lütfullah Halîmî de edebiyatçı ve bilim adamı kimliğiyle öne çıkan, daha çok leksikoloji/sözlükbilim alanında tanınan, hayatı, eserleri ve ilmi kişiliği hakkında kaynaklardan edinilebilen bilgilerle kısa biyografisi oluşturulmaya gayret gösterilen 15. yüzyıl bilim insanlarından.

Yabancı dil öğreniminde önemli kaynaklardan biri sözlüktür. Genel olarak sözlük, bir dilin bütün veya belli bir dönemdeki sözcüklerini yazılışları, türleri, söylenişleri, temel ve yan anlamları, kullanılış özellikleri bakımından kayıt altına alan,

¹ Mustafa İsen, *Tezkireden Biyografiye* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 3.

² "Biyografi", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2001), 1/452.

açıklayan, edebî metinlerden seçilen cümlelerle örneklendiren, alıntı sözcüklerin hangi dilden geçtiğini bildiren başvuru kaynağı³ olarak bilinir.

Osmanlı döneminde 15. yüzyıl sözlük çalışmaları bakımından önemli bir evredir. Bu dönemdeki çalışmalar daha çok Farsça, Türkçe ve Arapça çevresinde şekillenmiştir. Bu dönemde yazılan Farsça-Türkçe sözlüklerin başında gelen Lütfullah Halîmî'nin *Lügat-i Halîmî* adlı alfabetik sözlüğü, içeriği ve kullanılan kaynakları bakımından en önemlilerindedir.

1. Lütfullah Halîmî

Adı kısaca “Lütfullah” ya da “Halîmî” olarak bilinen Lütfullah Halîmî'nin hayatı hakkında kaynaklarda ne yazık ki fazla bilgi yoktur. Ona değinen eserler sınırlı olduğu gibi hakkında verilen bilgiler, hem karışık ve çelişkili hem de birkaç satırı geçmemektedir. Mevcut bilgiler de eserlerinden hareketle elde edilebilmiştir.

Bazı kaynaklarda ailesinin Sivaslı olduğu ve kendisinin Amasya'da doğup büyüdüğü,⁴ bazısında İstanbul'da doğduğu,⁵ bazısında ise Acem bölgesinden geldiği⁶ belirtilmiştir. *Künhü'l-ahbâr*'da “Diyâr-i Acemden gelmiş, Dimeşk-ı Şâm-ı cennet-meşâmda temekkün kılmış bir ehl-i marifet idi.” şeklindeki ifade onun İran'dan geldiğini desteklemekle birlikte bir müddet Şam'da kaldığını da göstermektedir.⁷ İran'da yapılan akademik çalışmalarda Halîmî'nin hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Halîmî'den kısaca söz eden kaynaklarda da onun İran asıllı olduğuna dair herhangi bir ifadeyle karşılaşılmamıştır.⁸ Çağdaş kaynaklarda da onunla ilgili bilgilerin ayrıntılı olarak yer almadığı görülmüştür. Ancak Farsçaya olan hakimiyetine bakılırsa iyi bir eğitim almış ya da temel eğitimini İran'da yapmış olabileceği muhtemeldir.

1.1. Adı ve Mahlası

Adı, bir kısım elyazma nüshalarda bazen kısaca “Lütfullah”⁹ ya da “Halîmî”¹⁰ şeklinde, bazılarında özellikle *Lügat-i Halîmî* adlı sözlüğün yazma nüshalarında “Lütfullah b. Ebî Yûsuf Halîmî”¹¹ şeklinde geçmiştir. Künyesi ise kaynakların

³ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), XI; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995), 399.

⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1914-1915), 1/273; Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabibler* (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), 86.

⁵ Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1988), 177.

⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009), 269a; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-şakâik, şakâik-i Numâniyye ve zeyilleri*, haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 386; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: 1996), 2/241.

⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 269a.

⁸ Saîd Nefîsî, *Târîh-i nazm u nesr der İrân ve der zebân-i Fârisî* (Tahran: İntişârât-i Furûgî, 1363 hş), 1/258; Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i edebiyât der İrân* (Tahran: İntişârât-i Firdevs, 1372 hş), 4/113; İlhâme Miftâh - Vehhâb Velî, *Nigâhî be revend-i nüfûz ve gusteriş-i zebân ve edeb-i Fârisî der Türkiye* (Tahran: Vezâret-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, 1374 hş), 221.

⁹ Halîmî, Fatih, 3639, 1b.

¹⁰ Halîmî, Aşır Efendi, 431, 1b.

¹¹ Halîmî, Topkapı Sarayı, 2769, 1b; Halîmî, Hacı Beşir Ağa, 638, 1b; Halîmî, Milli Kütüphane, Yazmalar, 1160, 1b-2a.

bazılarında “Lütfullah b. Ebî Yûsuf”¹² bazılarında da “Lütfullah b. Yûsuf”¹³ şeklinde yazılmıştır. Kütüphane kayıtlarında bazen yaşadığı şehir de belirtilerek “Lütfullah b. Ebî Yûsuf Halîmî Amasî” şeklinde kaydedildiği görülmüştür. “Halîmî” isimli diğer müellif ve şairlerle¹⁴ karıştırılmaması için isminin sonuna “Amasî” nisbesi getirilmiştir.

Adının Lütfullah ve mahlasının da Halîmî olarak bilinmesi kesin olmakla birlikte künyesindeki “Ebû Yûsuf (Yusuf’un babası)” mu yoksa “b. Yusuf (Yusuf oğlu)” mu olduğu konusu açık değildir. Ancak bir eserinde dedesinden Abdülhalîm diye söz edildiği belirtilmiştir.¹⁵

Genelde adı Lütfullah Halîmî ya da Halîmî, künyesi Lütfullah b. Ebî Yûsuf Halîmî, mahlası da Halîmî şeklinde kullanılmıştır.

1.2. Gençlik Yılları ve Tahsil Hayatı

Kaynaklarda Halîmî’nin gençlik yılları, evliliği ve tahsil hayatı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ailesi Sivaslı olan Halîmî’nin Amasya’da doğup büyüdüğü¹⁶ ve Amasyalı tabib-şair Şerefuddin Sabuncuoğlu’nun (öl. 873/1467) öğrencisi olduğu belirtilmiştir.¹⁷ Ayrıca Yakub el-Hekîm el-Muhtedî (öl. 889/1483)’den¹⁸ de tıp tahsil ettiği ifade edilmiştir.¹⁹

Yukarıda da işaret edildiği üzere bazı kaynaklarda Halîmî’nin Acem diyarından geldiği kayıtlarda yer almıştır. Bu itibarla Farsça’ya olan derin vukufiyeti göz önünde bulundurulduğunda, ilk tahsilini dönemin önemli kültür merkezlerinden sayılan İran’da yapmış olabileceği muhtemeldir.²⁰

Çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserlerine bakılırsa Halîmî’nin dil, edebiyat, tarih, astronomi, tıp, akaid, fıkıh, tefsir vb. alanlarda köklü bir eğitim almış, ilim adamı olarak yetişmiş ve hatta layık olduğu ilmî kimliğiyle Osmanlı idaresinde kadılık²¹ gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Ancak Amasyalı tabib-şair Şerefuddin

¹² Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu’l-meknûn fi’z-zeyli alâ keşfi’z-zunûn an esâmî’l-kütüb ve’l-fünûn*. (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1947), 1/494; Charles Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, (Osnabrück: Otto Zeller Verlag, 1978), 137.

¹³ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku’ş-şakâik*, 386. Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esmâ’i’l-kütüb ve’l-fünûn* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1/225, 2/1246, 1315. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn, esmâ’i’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*. (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951), 1/840; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 242. Her ne kadar kesin olmasa da bu kaynaklara göre babasının adının Yusuf olduğu söylenebilir.

¹⁴ Halîmî mahlasını kullanan şekiz şairin olduğu belirtilmiştir. bk. Müstakîm-zâde Süleyman Sa’deddin, *Mecelletü’n-nisâb*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 188b; *Mecelletü’n-nisâb tercümesi*, Türk Tarih Kurumu, Yazmalar, 156, 1109-1110; Adnan Çağlı, *Halîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvân’ının Tenkidli Metni* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 9-10.

¹⁵ Mustafa Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/341.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 1/273; Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/341.

¹⁷ Kurdoğlu, *Şair Tabibler*, 86.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 3/249.

¹⁹ Halîmî, Esad Efendi, 3281, 99b.

²⁰ Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/341.

²¹ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ haz. İbrahim Kutluk* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978), 1/303; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1927), 3/229.

Sabuncuoğlu'ndan tıp eğitimi aldığı hariç, kendisinin hangi medreselerde ve hangi hocalardan ders aldığı hususu tespit edilememiştir.

1.3. Görevleri ve Bulunduğu Yerler

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) devirlerinde yaşamış olan Lütfullah Halîmî, bu devirlerde çeşitli yerlerde kadılık görevinde bulunmuş ve bazı Osmanlı şehzadelerine özellikle II. Bayezid'e hocalık yapmıştır.²² Fatih devri sadrazamlarından Mahmud Paşa (öl. 879/1474)'nın himayesini ve büyük iyiliklerini görmüştür.²³ Kadılık görevini yaptığı yerlerden biri Sivas'tır. Halîmî bu şehirde kadılık görevini sürdürürken bir takım insanların Amasya valisi Şehzâde Bayezid'i kötü yola teşvik ettiklerini görmüş ve buna engel olmak isterken iftiraya uğramıştır. Bu yüzden 879/1474-1475'te görevinden alınarak Tokat'ta hapsedilmiştir. Yaklaşık üç ay hapis yattıktan sonra, suçsuz olduğu anlaşılınca serbest bırakılmıştır. Halîmî uğradığı bu kötü muameleden sonra düşmanlarından korktuğu için tüm bu olup bitenleri rumuzlu bir şekilde padişaha arz etmek üzere Arapça bir *Kasîde-i tâiyye*²⁴ yazmıştır. Daha sonra bu kasideyi padişaha şerh ederek kendisine kötülük edenleri tek tek anlatmıştır. Bunun üzerine Padişah tarafından 882/1477-1478 yılında Hamza Beyzâde (Mustafa Paşa) başkanlığında Amasya'ya bir inceleme heyeti gönderilmiş ve hazırlanan rapora göre 883/1478-1479 yılında Şahzâde Bayezid'in çevresindekilerden Mahmud Paşa, Tâcî Bey ve Abdurrahman Efendi adlı şahısların idamı, diğerlerinin de azli emredilmiştir. Fermanın içeriğinden önceden haberdar olan ve idamı istenenlerden Tâcî Bey Bağdat'a ve Abdurrahman Efendi İran'a kaçmıştır. Fermanın haberi olmayan Mahmud Paşa ise idam edilmiştir.²⁵

Halîmî'nin *Bahrü'l-garâyib* adlı eserinin yazma nüshasının sonundaki bir kayıta²⁶ ve "880'de (1475-76) İstanbul'a gidince kasidesini beyit beyit şerh ederek Şehzâde Bayezid'i eğlence ve içkiye alıştıranları açıklamış, kendisine kötülük edenleri anlatmıştır"²⁷ şeklindeki ifadeden onun bir süre İstanbul'da kaldığı söylenebilir. Ayrıca Gelibolulu Mustafa Âlî'ye göre de bir süre Şam'da kalmıştır.²⁸

1.4. Ölümü

Kaynaklarda Halîmî'nin hayatının son dönemleriyle ilgili verilen bilgilerde ölüm tarihi yeterince açık değildir. Eserlerinden ve bazı kaynaklardan hareketle şunlar söylenebilir. Halîmî'nin *Bahrü'l-garâyib* adlı eserini 850/1446-47,²⁹ *Nisârü'l-mülk* adlı eserini ise 872/1467-68³⁰ yılında yazdığı kayıtlarda belirtilmiştir. *Kasîde-i tâiyye* adlı eserinin ise 882/1477-78 yılında Fatih Sultan Mehmed'e takdim edildiği Fehmi Ethem Karatay tarafından ifade edilmiş ve yine burada Fatih Sultan Mehmed

²² Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-şuarâ*, Türk Tarih Kurumu, Yazmalar, 1351, 98a; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, 1/303; Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, 137.

²³ Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-alâm*, (Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996), 3/1978; İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 177.

²⁴ Halîmî, Ayasofya, 4008.

²⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 3/230-231.

²⁶ Halîmî, Esad Efendi, 3281, 98b. Buradaki kayıta eserin 878 yılında İstanbul'da mukabele (karşılıklı okuma, kontrol) edildiği belirtilmiştir.

²⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 3/229-230.

²⁸ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 269a.

²⁹ Halîmî, Esad Efendi, 3281, 4b.

³⁰ Halîmî, Milli Kütüphane, A1160, 2b.

devrinden sonra da yaşamış bir müellif³¹ diye belirtilmiştir. Ancak *Lügat-i Halîmî*'nin temin edilen 50'ye yakın nüshasında böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bağdatlı İsmail Paşa, Halîmî'nin 886/1481-1482 yılında hayatta olduğunu kaydetmiştir.³² Kaynakların çoğunda Halîmî'nin vefat tarihi belirtilmezken *Keşfü'z-zunûn*'da 900/1495 yılında "maktulen"³³ öldüğü yazılmıştır.

Halîmî'nin gerçekten öldürülüp öldürülmediği konusunda kesin bilgi olmamakla birlikte, II. Bayezid (1481-1512)'in saltanata geçmesinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından idamı istenen ve kaçarak idamdan kurtulan Tâcî Bey'in 887/1482-1483 yılında Mısır'dan ve Abdurrahman Efendi'nin de 888/1483-1484 yılında İran'dan gelip padişah çevresinde tekrar yer almaları³⁴ göz önünde bulundurulduğunda onların fitnesiyle öldürülmüş olması muhtemeldir³⁵. Ayrıca C. Rieu da Halîmî'nin Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminden sonraki padişah döneminde yani II. Bayezid devrinde vefat etmiş olabileceğini³⁶ ifade etmiştir. Fakat bu konuda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Halîmî'nin 902/1496-97 yılında hayatta olduğunu dair bir bilgiyle ise karşılaşılmamıştır.

Halîmî'nin ölüm tarihini 922/1516 olarak veren kaynaklarda³⁷ ise kendisi, Yavuz Sultan Selim devrinde (1512-1520) hayatta olup bu sultana hocalık yapan Halîmî Çelebi (öl. 922/1516) ile karıştırılmıştır.³⁸

1.5. İlmî ve Edebi Kişiliği

Eserlerinden de anlaşılacağı üzere Halîmî, Arapça ve Farsçaya vakıf bir alimdir. Aşık Çelebi, Halîmî'yi devlet terbiyesinde yetiştirmiş ve üstün nitelikli bir kadı,³⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, öğrendiklerini uygulayan bir bilgin/ehl-i marifet;⁴⁰ Kınalızade Hasan Çelebi ise sayısız özellikleriyle öne çıkan erdemli kişilerden biri⁴¹ olarak nitelerken Bursalı Mehmed Tâhir ise onu edebî bilgisiyle öne çıkan Farsolog bir zat⁴² olarak tarif etmiştir.

Lütfullah Halîmî'nin, başta lügat alanında olmak üzere edebiyat, tıp, miras hukuku ve akaid konularında derin bir bilgisinin olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin nesih hattıyla yazdığı Farsça Kur'an meali, onun hem Kur'an tecümesinde hem de hat sanatında⁴³ yetkin ve yetenekli olduğunu göstermektedir.

Aşağıda belirtileceği üzere Halîmî, *Bahrü'l-garâyib*'in açıklaması olarak kaleme aldığı *Lügat-i Halîmî* adlı eseriyle hem edebî yönden hem de tıp, coğrafya, akaid, fıkıh vb. alanlarda yetkin olduğunu göstermiştir. Ayrıca Halîmî'nin eserlerini

³¹ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1961), 1/19-20; Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1962), 1/103.

³² Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1/494.

³³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1246.

³⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 3/235.

³⁵ Erkan, "Halîmî, Lütfullah", 15/341.

³⁶ Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, 138.

³⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 1/273; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2/241.

³⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/840; Abdülkerim Abdülkadiröglü, "Halîmî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/341.

³⁹ Aşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, 98a.

⁴⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 269a.

⁴¹ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-suarâ*, 1/303.

⁴² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 1/273.

⁴³ Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, 1/103; Erkan, "Halîmî, Lütfullah", 15/341.

hazırlarken verdiği örnekler onun geniş bir bilgi kaynağına da sahip olduğunu göstermektedir.

Halîmî aynı zamanda bir şairdir. *Kasidetü't-tâiyye* adında meşhur Arapça bir manzûmesi vardır. Fakat Halîmî'nin şairlik yönü hakkında kaynaklarda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Aşık Çelebi, onun şairliğinin meşhur olmadığını ve şiirinin de beğenilmediğini;⁴⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, şiiriyle meşhur olmadığını⁴⁵ söylerken; Gelibolulu Mustafa Âlî ise onun şairliğinden ve şiirlerinden övgüyle söz etmiş ve onu Fars şairlerinin önde gelenlerinden olan Selmân-ı Sâvecî gibi edebî değerleri yüksek masnû kasideleri düzeyinde şiir söyleme yeteneğine sahip bir şahsiyet olarak değerlendirmiştir. Âlî şöyle der:

El-hak dikkat-i kalb ve tab-ı nâzüğine aferîn ve mahâret-i zihn-i mû-şikâfına
sad-tahsîn ki merhûm Selmân-ı Sâvecî'nün kasîde-i müşkilesine karîb
tahayyülât-ı matbûası vardır. Ve bi'l-cümle ekser-i eşârı tahsîne sezâvârdur.⁴⁶

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Lütfullah Halîmî övgüye layık bir bilim insanı, işinde yetkin ve liyakatli bir devlet adamıdır.

1.6. Eserleri

Halîmî'nin eserlerinin sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Gelibolulu Mustafa Âlî külliyatını gördüğünü söyler ve bunlardan otuz kadar risale ile masnu kasidelerini incelediğini ifade eder.⁴⁷ Mustafa Erkan, Halîmî'nin dördü risale olmak üzere toplamda 12 eserinin olduğu bilgisini verir.⁴⁸ Aşağıda Halîmî'nin bilinen eserleri ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalardan kısaca bilgiler verilecek ve daha sonra da *Lügat-i Halîmî* adlı sözlüğü tanıtılacaktır.

1.6.1. Bahrü'l-Garâyib

Bahrü'l-garâyib, Lütfullah Halîmî tarafından 850/1446-47 yılında Anadolu'da yazılan Farsça-Türkçe manzum sözlüklerin ikincisidir. Eserin adı ve yazılma tarihi Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshalardaki⁴⁹ mukaddimede belirtilmiştir.⁵⁰ Eser, daha kolay ezberlenebilmesi amacıyla manzum olarak kaleme alınmış ve biri isimlerin açıklaması diğeri de masterlar ve genel gramer konuları olmak üzere iki bölüm/kısım şeklinde düzenlenmiştir. Eser üzerinde yazar tarafından yapılan çalışma Pegem Akademi tarafından *Bahrü'l-garâyib* adıyla yayımlanmıştır.

1.6.2. Gülşen-i Zîbâ

Gülşen-i zîbâ, Lütfullah Halîmî tarafından 862/1457-58 yılında yazılmış ve Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilmiştir. Eserin adı ve yazılma tarihi Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshadaki⁵¹ mukaddimede belirtilmiştir. Tıbbâ dair olan bu Farsça manzum eser, “tabîyyât”, “zarûriyyât” ve “maraz” başlıkları altında üç

⁴⁴ Aşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, 98a.

⁴⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, 1/303.

⁴⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 269a; Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994), 176.

⁴⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 269a.

⁴⁸ Erkan, “Halîmî, Lütfullah”, 15/341-343.

⁴⁹ Halîmî, Esad Efendi, 3281, 3b-4a; Halîmî, İzmir, 681, 2b.

⁵⁰ Mustafa Erkan, “Bahrü'l-Garâyib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/513-514.

⁵¹ Halîmî, Fatih, 3639, 3a.

bab ile çeşitli fasıllardan oluşmuştur.⁵² Bu eser, bazı kaynaklarda *Kâsımîyye* adıyla da geçmiştir.⁵³ Eser üzerinde Emine Vural, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalında *Lutfullâh Halîmî'nin Gülşen-i Zibâ Adlı Manzûm Eseri* isimli yüksek lisans çalışması yapmıştır.

1.6.3. Nisârü'l-Mülk

Nisârü'l-mülk, Lütfullah Halîmî tarafından 872/1467-68 yılında yazılmış ve o sıralarda Amasya valisi olan Şehzade II. Bayezid'e sunulmuştur. Eserin adı ve yazılma tarihi nüshalarda⁵⁴ belirtilmiştir. Farsça-Türkçe mensur bir sözlük olan eser, *Lügat-i Halîmî*'nin birinci defterinde yer alan Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları dışında kalan açıklamalar ve şahit beyitlerin atılmasıyla meydana getirilmiş küçük bir sözlüktür. Eser üzerinde yazar tarafından yapılan çalışma Pegem Akademi tarafından *Nisârü'l-mülk* adıyla yayımlanmıştır.

1.6.4. Musarrihatü'l-Esmâ

Musarrihatü'l-esmâ, Lütfullah Halîmî tarafından 872/1467-68 yılında yazılmış ve yine o sıralarda Amasya valisi olan Şehzade II. Bayezid'e takdim edilmiştir. Eserin adı ve yazılma tarihi nüshalarda⁵⁵ belirtilmiştir. Eser, İbn Dureyd'in (öl. 321/933) *Cemheretu'l-lüga'sı*, Cevherî'nin (öl. 392/1002) *es-Sihâh fi'l-lüga'sı*, İbn Fâris'in (öl. 395/1004) *Mücmelü'l-lüga'sı* ve diğer bazı eserlerden ilave edilen⁵⁶ Arapça isimlerin Farsça karşılıkları verilerek oluşturulan alfabetik Arapça-Farsça isimler sözlüğüdür.⁵⁷

1.6.5. Lügat-i Halîmî

Lügat-i Halîmî, Halîmî tarafından yazılan üçüncü Farsça-Türkçe mensur bir sözlüktür. Eser, müellifin *Bahrü'l-garâyib*'i şerh etmek üzere kaleme aldığı açıklamalı ve şevahit beyitli büyük bir sözlüktür. Sözlükle ilgili açıklamalar ileride **Lügat-i Halîmî** başlığında verilecektir.

1.6.6. Farsça Kur'an Tercümesi

Farsça Kur'an Tercümesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Emanet Hazinesi numara 65'te kayıtlıdır. Kur'an metni harekeli siyah mürekkeple nefis bir iri nesihle; Farsça tercümesi ise ilgili kelimenin altına gelecek şekilde kırmızı mürekkeple talik hattıyla yazılmıştır. Bu manada *Farsça Kur'an tercümesi*, ilk satır altı tercümelerden biri sayılabilir. Temin edilen bu nühanın sayfalarında Halîmî tarafından yazıldığına dair bir ibare yoktur. Nüshanın kapağında “با حط لطف الله...” Lütfullah hattıyla...” şeklinde başka bir kalemlle yazılmış bir not vardır. Fehmi Edhem Karatay 882-83/1478-79 yılında Lütfullah eliyle kopya edildiğini⁵⁸ belirtmiştir. Mustafa Erkan ise bu Kur'an'ın III. Osman tarafından 1171/1757-

⁵² Halîmî, Fatih, 3639, 3a-b; Kurdoğlu, *Tabib Şairler*, 86-87; Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/342; Öz, *Tarih Boyunca Farsça – Türkçe Sözlükler*, 113.

⁵³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 273. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949), 2/593.

⁵⁴ Halîmî, Milli Kütüphane, 1160, 2b; Halîmî, Fatih, 5238, 2a; Halîmî, Mevlânâ, 3167, 3a.

⁵⁵ Halîmî, Ayasofya, 4773, 2b-3a; Halîmî, Esad Efendi, 3275, 2a-2b; Halîmî, Laleli, 3608, 1b-2a.

⁵⁶ Halîmî, Ayasofya, 4773, 2b; Halîmî, Esad Efendi, 3275, 2b; Halîmî, Laleli, 3608, 2a.

⁵⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1/494; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden: E.J. Brill, 1949), 2/19; Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/342.

⁵⁸ Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, 1/103.

58’de Hırka-i Saâdet Dairesine vakfedildiği bilgisini vermiştir.⁵⁹ Ancak bu bilgiye ulaşılammıştır.

1.6.7. Muhtasaru’l-Eşkâl/İşkâl ve Şerhuhû

Eser, *Ferâiz-i Halîmî* adıyla da bilinir,⁶⁰ yazılış tarihi ise belli değildir. Temin edilen nüshada yazarın adı ise “Lütfullah b. Ebî Yusuf b. Abdülalîm/Abdülhalîm, el-Halîmî” şeklinde kayıtlıdır.⁶¹ Halîmî, miras hukukundaki derin bilgisini bu eserle ortaya koymuştur. Kınalızade Hasan Çelebi, Halîmî’nin miras konusunda çok mahir olduğunu ve parmakla gösterildiğini, bu kitabıyla da gücünü ortaya koyduğunu ifade etmiştir.⁶² Eser önce Arapça yazılmış, daha sonra yine kendisi tarafından Arapça geniş bir şerhi yapılmıştır.⁶³

1.6.8. Haşiyetü Halîmî ale’l-Hayâlî

Necmeddin Ömer en-Nesefî’nin (öl. 537/1142) İslam akâidine dair yazmış olduğu *Akâidu’n-Nesefî* adlı risale, Sadeddin Taftâzânî (öl. 792/1290) tarafından *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefî* diye şerh edilmiş ve Hayâlî buna bir haşiyeye yazmıştır. *Haşiyetü Halîmî ale’l-Hayâlî* de Hayâlî’nin eserine yapılan bir haşiyedir.⁶⁴

1.6.9. Kitâbu Tâiyyeti’l-Halîmî maa Şerhihâ

Kitâbu Tâiyyeti’l-Halîmî maa şerhihâ adlı eser, 882/1477-78 yılında Halîmî tarafından yazılan ve Fatih Sultan Mehmed’e takdim edilen *Kasîde-i tâiyye*’nin yine kendisi tarafından yapılan şerhidir.⁶⁵ Bu şerhte, Halîmî’nin Sivas kadılığından alınarak Tokat’ta hapsedilmesi üzerine Fatih Sultan Mehmed’e yazdığı elli bir beyitlik Arapça kasidesinin açıklaması yapılmıştır.⁶⁶ Eserde Halîmî’nin başından geçen bazı olaylar anlatılmıştır.⁶⁷

1.6.10. Risâleleri

1.6.10.1. Tuhfe-i mukaddimetü’l-lüga: Risale, Farsça-Türkçe manzum olarak yazılmış ve dört bölümden oluşmuş küçük bir sözlüktür.⁶⁸ Birinci bölüm 11 beyit, 67 kelime; ikinci bölüm 26 beyit, 96 kelime; üçüncü bölüm 12 beyit, 57 kelime; dördüncü bölüm de 5 beyit, 16 kelime ile 13 musiki makamın isimlerinden oluşur. Bu risale yayımlanmıştır.⁶⁹

⁵⁹ Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/342.

⁶⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, 1/840. Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1246; Sâmî, *Kâmûsu’l-alâm*, 3/1978; Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, 138. Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik*, *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri* haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 386. Mecdi Mehmed Efendi burada eserin, Abdülhalim b. Ali’ye ait olduğunu ifade etmiştir.

⁶¹ Halîmî, Şehid Ali Paşa, 1110, 11b. Eserin hangi Halîmî’ye ait olduğu konusunda tereddütler oluşmuştur. Mecdi Mehmed Efendi eserin Kastamonulu Halîmî’ye ait olduğu görüşündedir. Bk. Mecdi Mehmed Efend, *Hadâiku’ş-Şakâik*, 386.

⁶² Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, 1/303.

⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 1/273; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu’l-alâm*, 3/1978; Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, 139; Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/342.

⁶⁴ Halîmî, Mahmud Paşa, 281/2 133b-237a; Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/342.

⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 1/273; Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1/19-20.

⁶⁶ Erkan, “Halîmî, Lutfullah”, 15/342.

⁶⁷ Halîmî, Ayasofya, 4008, 1b-106a.

⁶⁸ Halîmî, Reşid Efendi, 977/7, 71b.

⁶⁹ Irmak Kaçar, “Lutfullah Halîmî’nin Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Mukaddimetü’l-Lüga”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 3/2, (Bahar 2017), 131-146.

1.6.10.2. *Mirâtü't-tâyibîn*: Risale, 865/1461 yılında Farsça yazılmış tövbe hakkında büyük bir risale olup 53 yapraktır ve dört bölümden oluşur. Birinci bölüm tevbenin hakikati ve gerekliliği, ikinci bölüm tevbenin neden gerekli olduğu ile büyük ve küçük günah türleri, üçüncü bölüm tevbenin şartları ile kötülük ve haksızlık yapmanın keyfiyeti, dördüncü bölüm kişinin tevbeye karşı tutumu ve ısrar sorununun çözümü hakkındadır.⁷⁰

1.6.10.3. *Risâle fî-beyâni fenni'l-muammeyyât (Kavâidi'l-muammâ)*: Risale, Farsça muammâ kaidelerini Türkçe açıklayan ve örneklendiren 5 yapraklı bir risaledir⁷¹. *Bahrü'l-garâyib* ve *Lügat-i Halîmî*'deki muamma bahsi burada ayrı bir risale olarak verilmiştir. Bu risale yayımlanmıştır⁷².

1.6.10.4. *Risâle fî-beyâni't-tecnîsât ve't-teşbihât ve'l-mecâzât*: Risale, adından da anlaşılacağı üzere Farsça olarak yazılan cinas, teşbih ve mecâz kaidelerini Türkçe açıklayıp örneklendiren 3 yapraklı küçük bir çalışmadır.⁷³ Bu risale de *Bahrü'l-garâyib* ve *Lügat-i Halîmî*'deki aynı bahisler bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Bu risale de yayımlanmıştır.⁷⁴

2. Lügat-i Halîmî

Lütfullah Halîmî Farsça-Türkçe lügat alanında üç eser kaleme almıştır. Bunlardan biri *Bahrü'l-garâyib*, diğeri *Nisârü'l-mülk* ve öbürü de *Lügat-i Halîmî*'dir. *Lügat-i Halîmî*⁷⁵ bu sözlüklerin en büyük ve hacimli olanıdır.

2.1. Eserin Adı

Halîmî'nin Farsça-Türkçe lügat alanında hazırlamış olduğu ilk sözlüğünü 850/1446-47 yılında telif ettiği ve adını *Bahrü'l-garâyib* koyduğu,⁷⁶ ikinci sözlüğünü ise 872/1467-68 yılında yazdığı ve adını *Nisârü'l-mülk* koyup o tarihte Amasya valisi Şehzade II. Bayezid'e sunduğu⁷⁷ bilinmektedir.

Ancak *Lügat-i Halîmî* adlı sözlüğünün adıyla ilgili olarak temin edilen 50'nin üzerindeki nüshada ve kaynaklarda bazı müellifler tarafından yapılan adlandırmalar hariç herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen tek şey bu eserin Halîmî'nin *Bahrü'l-garâyib* adlı sözlüğünün açıklaması olduğudur. Çünkü Halîmî'nin bu eseriyle ilgili olarak kütüphanelerde bulunan nüshalardaki mukaddimelerde bu ifade şöyledir.

“...Güzellik dilini kayda geçirmek için kapsamlı ve güzel bir kitap nazm etmiş... Bu kitabım *Bahrü'l-garâyib* adıyla şöhret kazanmış ve herkes ona ilgi duymuştu. Fakat tereddüt ettikleri konular(ı öğrenmek) için bu fakire başvurmuşlardı. Bunun üzerine ben de onların istek ve arzularını kıramadım

⁷⁰ Halîmî, Aşır Efendi, 431/5, 156a, 207a, (153b-207a).

⁷¹ Halîmî, Aşır Efendi, 430/34, 140b-145a.

⁷² Necip Fazıl Duru, “Lütfullah Halîmî b. Ebî Yûsuf'un *Bahrü'l-Garâyib* Adlı Eserinde Muamma Bahsi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2011), 109-138. Bu çalışma, Halîmî'nin *Bahrü'l-garâyib*'deki muamma bahsi ile *Lügat-i Halîmî*'deki muamma bahsidir. Bu bahis risale şeklinde ayrı olarak kütüphane kayıtlarında mevcuttur. bk. Halîmî, Aşır Efendi, 430/34, 140b-145a.

⁷³ Halîmî, Aşır Efendi, 430/7, 67b-70a.

⁷⁴ Muhittin Eliaçık, “Lütfullah Halîmî'nin Tecnis, Mecaz ve Teşbihler Üzerine Risalesi”, *İDİL*, 2/8, (2013), 52-64.

⁷⁵ “Halîmî, Lütfullah”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1981), 4/50.

⁷⁶ Halîmî, Esad Efendi, 3281, 3b-4a; Halîmî, İzmir, 681, 2b.

⁷⁷ Halîmî, Milli Kütüphane, 1160, 2b; Halîmî, Fatih, 5238, 2a; Halîmî, Mevlânâ, 3167, 3a.

ve bu kitabı izah etmeye karar verdim. Onun (*Bahrü'l-garâyib'in*) şerhini iki defter halinde tasnif ettim...⁷⁸

Önceki eserlerin adlarını bizzat veren Halîmî, bu eserine herhangi bir isim vermemiş, *Bahrü'l-garâyib*'i şerh etmek amacıyla yazdığını söylemiştir. Tezkireler başta olmak üzere bazı kaynaklarda⁷⁹ bu eser, *Lügat-i Halîmî* diye meşhur olmuştur. Ancak eser, kataloglarda ve kütüphane kayıtlarında çoğunlukla *Lügat-i Halîmî* adıyla kaydedilirken bazen *Bahrü'l-garâyib*, bazen *Şerh-i Bahrü'l-garâyib*, *İzah-ı Bahrü'l-garâyib*, *Tavzih-i Bahrü'l-garâyib* bazen de *Tercüme-i Bahrü'l-garâyib* şeklinde yazılmıştır.⁸⁰ Ayrıca bazı kaynaklarda bu eser için *el-Kâsımîyye*⁸¹ ve *el-Kâime*⁸² gibi farklı isimler de kullanılmıştır.

Bu nedenle Halîmî'nin bu eseri *Bahrü'l-garâyib* adlı eseriyle karıştırılmıştır.⁸³ *Lügat-i Halîmî* mensur Farsça-Türkçe sözlük iken *Bahrü'l-garâyib* manzum Farsça Türkçe sözlüktür. Ayrıca *Bahrü'l-garâyib*'de 2 bin 900'ün üzerinde kelime varken *Lügat-i Halîmî*'de bu sayı 5 bin 500'ün üzerindedir. Bu nedenle bazı nüshalarda “*Büyük Lügat-i Halîmî* şeklinde de adlandırılmıştır.⁸⁴

Yukarıdaki isimlendirmeler kitabın muhtevasına uygun olmakla birlikte sözlük adı az da olsa *Halîmî Lügati* şeklinde de kullanılmıştır.⁸⁵ Türkçe tamlama olan *Halîmî Lügati* terkiibinden ziyade sözlük, daha çok Farsça terkip olan *Lügat-i Halîmî* adıyla şöhret bulmuş ve çoğunlukla bu adla anılmıştır.

2.2. Telif Tarihi

Lügat-i Halîmî'nin mevcut ve temin edilen nüshalarında eserin telif tarihi konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eserden söz eden bir çok kaynakta da telif tarihi konusunda bilgi verilmemiştir. Ancak Fehmi Edhem Karatay eserin 882/1477-78 yılında Fatih Sultan Mehmed'e takdim edildiğini belirtmiştir.⁸⁶ Bu

⁷⁸ Halîmî, Şehid Ali Paşa, 2634, 2a; Halîmî, Laleli, 3604, 0b; Bu ifade tüm *Lügat-i Halîmî* nüshalarında geçmektedir.

⁷⁹ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şarâ*, vr. 89a; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, 1/303; Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, 139; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsü'l-alâm*, 3/1978; Nefîsî, *Târîh-i nazm u nesr der İrân ve der zebân-i Fârisî*, 1/258; Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1/20; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 269a. Gelibolu Mustafa Âlî burada *Bahrü'l-garâyib* adlı eserinin *Lügat-i Halîmî* diye meşhur olduğunu söylemiştir.

⁸⁰ Halîmî, Beyazıt, 6894, 6920, 6943; Halîmî, İzmir, 643,517; Halîmî, Leleli, 3555; Halîmî, Ayasofya, 4739, 4740, 4744, 4766; Halîmî, Raşid Efendi, 1060; Halîmî, Ali Nihat Tarlan, 183; Halîmî, Serez, 3673; Halîmî, Damad İbrahim Paşa, 1138.

⁸¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/225; Nefîsî, *Târîh-i nazm u nesr der İrân ve der zebân-i Fârisî*, 1/258; Safâ, *Târîh-i edebîyyât der İrân*, 4/113; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/593. Uzunçarşılı, burada *Kâsımîyye*'nin Halîmî'nin tıbbâ dair bir eseri olduğunu söylemiştir.

⁸² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1315; Sâdık Kiyâ, “Miyâr-i Cemâlî”, *Lügatnâme-yi Dihhudâ* (Tahran: İran Devlet Matbaası, 1373 hş), 1/195; Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, 139. Rieu, burada eserin genelde *Lügat-i Halîmî* olarak bilindiğini ve eseri önemli kaynaklarından biri olarak sayan *Lügat-i Nimetullah* sahibi Nimetullah Ahmed (ö. 969/1561)'in bu eseri Kâime olarak adlandırdığını belirtmiştir.

⁸³ C. E. Faroe, *Lütfullah Halîmî'nin Bahrü'l-Garâib'i* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991). Bu çalışma, *Lügat-i Halîmî*'nin elif ile b/p maddelerini kapsar.

⁸⁴ Halîmî, Milli Kütüphane, Yazmalar, 1386, 1b.

⁸⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, 269.

⁸⁶ Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 2/20. Günay Kut da aynı görüştedir. bk. Günay Kut, *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1989), 323.

itibarla eserin takdim edildiği yılda ya da daha önceki bir tarihte telif edildiği ve anılan tarihte de adı geçen sultana takdim edildiği söylenebilir.

2.3. Telif Sebebi

Halîmî, *Lügat-i Halîmî* adlı eserini manzum, kısa ve veciz olarak yazdığı ilk sözlüğü olan *Bahrü'l-garâyib*'i kendisine gelen talepler üzerine açıklamak ve şerh etmek amacıyla telif etmiştir. Bu şerh de müellif tarafından adlandırılmadığı için *Lügat-i Halîmî* adıyla şöhret bulmuştur. Nitekim Halîmî, söz konusu eserin telif sebebini mukaddimede "...Fakat tereddüt ettikleri konuları öğrenmek için bu fakire başvurmuşlardı. Bunun üzerine ben de onların istek ve arzularını kıramadım ve bu kitabı açıklamaya karar verdim."⁸⁷ şeklinde ifade etmiştir.

2.4. Yapısı ve Muhtevası

Lügat-i Halîmî, mukaddimesinde belirtildiği üzere *defter* adı verilen, biri Farsça-Türkçe sözlük ve diğeri de aruz, kafiye ve şiir sanatları gibi çeşitli konular olmak üzere iki bölüm hâlinde hazırlanmıştır. Sözlük bölümü yayımlanmış,⁸⁸ ikinci bölüm üzerinde yazar tarafından çalışmalar devam etmektedir.

Eserin birinci bölümü sözlüktür. Kelime zenginliği bakımından yazıldığı döneme göre büyük bir sözlük olup kelimelerin sayısında zamanla değişmeler olmuştur. Nitekim *Osmanlı Müellifleri*'nde *Lügat-i Halîmî*'deki kelime sayısı 5 bin 286⁸⁹ olarak verilirken *İslam Ansiklopedisi*'nde bu sayının 5 bin 540 civarında⁹⁰ olduğu söylenmiştir. Bu çalışmanın eki olan ve yayımlanan sözlükte⁹¹ ise bu sayı 5 bin 530'dur. Müellif nüshasıyla henüz karşılaşılmadığından müstensihlerin tasarrufundan kaynaklı kelime sayılarında farklılıkların olması muhtemeldir.

Sözlük alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Sözlükte se (ث), dal (د), zı (ظ) ve dat (ض) harfleriyle başlayan kelimeler olmadığından bu maddeler yer almamıştır. Elif (ا) maddesi, hemze-i meftûha ile başlayıp elif-i memdûde ile alfabetik olarak devam etmiştir. Be (ب) ile pe (پ), cim (ج) ile çe (چ), ze (ز) ile je (ژ) ve kef (ک) ile kaf-i Farsî (گ) harfleri ile başlayan kelimeler ayrıştırılmamış ve kendi başlığında alfabetik sıra dikkate alınarak yazılmıştır. Örnek: bismil (بِسْمِ), pesend (پسند); câme (جامه), çâme (چامه); zâr (زار), jâj (ژاج); ker (کر), ger (گر).

Bu eser, şevâhitli (kelimelerin anlamları için örnek beyitlere yer verilen) sözlük türlerindedir. Örnek beytlerde şairin adının yazılmadığı yerde de *beyit* ve *musra* ibaresi kullanılmış, nadiren de hiçbir ifade kullanılmamıştır.

Sözlükte var olan kelimelerin neredeyse yarısına şevâhit (örnek) beyit getirilmiştir. Genelde kelimelere örnek beyit getirmek İranlı sözlük bilimciler tarafından tercih edilen bir metottur. Eserde benimsenen bu metotla çoğu kelimeler örnek beyitlerle açıklanmaya özen gösterilmiştir. Sözlükte 2 binden fazla kelimeye 30'un üzerinde şairden 2 bin 700'e yakın örnek beyit getirilmiş ve bazen tek bir kelime için birkaç beyit yazıldığı da görülmüştür.

Sözlükte şevâhit beyitleri bulunan şairlerin adları ile beyitlerinin sayısı şöyledir: Eserde Samani döneminin ünlü şairi Rûdekî-yi Semerkandî (öl. 329/940)'den 132

⁸⁷ Halîmî, Laleli, 3602, 1b, 3604, 0b.

⁸⁸ Lütfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî, *Lügat-i Halîmî* haz. Adem Uzun (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013).

⁸⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, 1/273.

⁹⁰ Erkan, "Bahrü'l-garâib", 4/513.

⁹¹ Halîmî, *Lügat-i Halîmî*.

beyit, Esedî-yi Tûsî (öl. 465/1072)'den 323 beyit, İlhanlı dönemi şair ve yazarı ve aynı zamanda *Miyâr-i Cemâlî* adlı sözlüğün müellifi Şems-i Fahrî (öl. 744/1343)'den 570 beyit ve kimliği tespit edilemeyen Latîfî adlı şairden de 275 beyit örnek verilmiştir. Sözlükteki şevâhit beyitlerin yaklaşık yarısı bu dört şairden seçilmiştir.

Yukarıda adları verilen şairlerin dışında sözlükte Şehîd Belhî (öl. 315/927)'den 11, Ebû Şekûr-i Belhî (öl. 336/947)'den 67, Dakîkî-yi Tûsî (öl. 368/978)'den 46, Muncîk-i Tirmizî (öl. 370/980 veya 380/990)'den 51, Kisâi-yi Mervezî (öl. 394?/1003?)'den 49, Ummâre-i Mervezî (öl. IV/X. yy.)'den 27, Tayyân-ı Mergazî (öl. IV/X. yy.)'den 22, Husrevî-yi Serahsî (IV/X. yy.)'den 21, Marûfî (IV/X. yy.)'den 10, Husrevânî (IV/X. yy.)'den 14, Ebu'l-Abbâs (IV/X. yy.)'den 10, Firdevsî (öl. 411/1020 veya 416/1025)'den 80, Ferruhi-yi Sîstânî (öl. 429/1037)'den 54, Unsurî (öl. 431/1039)'den 87, Behrâmî (V/XI. asır başı)'den 11, Lebîbî (V/XI. asır başı)'den 43, Ascedî (V/XI. asrın ilk yarısı)'den 34, Senâî-yi Gaznevî (öl. 535/1141)'den 31, Enverî (öl. 587/1191)'den 41, Sadî-yi Şîrâzî (öl. 606/1209-691?/1291?)'den 38, Nizâmî (öl. 611/1214)'den 10, Kemâluddîn-i İsfahânî (öl. 635/1237)'den 65, Hâfız-ı Şîrâzî (öl. 726/1325-791/1388)'den 29, Selmân-i Sâvecî (öl. 778/1376)'den 12, Kemâl-i Hucendî (öl. 803/1401)'den 12 ve yaşadığı dönem bilgilerine ulaşılabilen Ferelâvî'den 13 ile Ahmed-i Kirmânî'den 11 beyit örnek getirilmiştir.

Bunların dışında çok az da olsa Minûçehrî (öl. 432/1040), Sûzenî-yi Semerkandî (öl. 562/1167) Mevlânâ (604-672/1207-1273), Sultan Veled (öl. 712/1312) ve Hümâm-i Tebrîzî (öl. 714/1314'ten sonra)'den de birkaç örnek verilmiştir.

Sözlük yapı itibarıyla sade, anlaşılır ve açıklamalı bir özellik taşır. Sözlükte kelimenin yaygın olan ilk anlamı verilir. Eğer kelimenin birden fazla anlamı varsa sırayla açıklama yapılır. Kelimelerin genelde Arapça ve bazen de Farsça karşılığı verilerek yönlendirme yapılır.

Sözlükte Arapçadan Farsçaya geçen kelimelere fazlaca yer verilmemiştir. Ayrıca Farsçada çok yaygın olan ve neredeyse herkes tarafından bilinen kelimelerin de anlamları yazılmamış, yerine herkesçe bilinen anlamına gelen "maruf" kelimesi kullanılmıştır. Öyleki sözlükte daha çok anlamları bilinmeyenlerle arkaik kelimelere yer verilmiştir.

Ayrıca eserde, kelimelerin açıklaması yapılırken bazen kelimenin gramer yapısı, edebî sanatlardaki kullanımı ve bazen de kelimenin orijini ile ilgili geniş bilgiler aktarılmıştır. Bazı sözcüklerle ilgili anekdotlara da yer verilmiştir.

Sözlük içerisinde başta Farslar olmak üzere eski halkların adet, gelenek ve kültürlerinden bahsedilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra sözlükte, tarihî malumat, astroloji, tıp, botanik, zooloji, yemek kültürü, örf-adet ve gelenekler, kozmetik, coğrafya, fıkıh, mitoloji ve edebî sanatlar gibi çeşitli konularda bilgiler de aktarılmıştır.

İkinci bölümde ise nüshalarda belirtilen ifadeye göre kapalı ifadeler ve kitabın başından sonuna kadarki gerekli kurallardan bahseder. Bu bölümde Rumî, Celalî ve Hicri aylar, takvimler, burçlar, cinas, teşbih, muamma, sayılar ve gramer kuralları ile fiil ve çekim kuralları vb. faydalı bilgiler yer alır.

Genelde kütüphanelerde bulunan nüshalar eserin birinci bölümü olan sözlük kısmıdır. Her iki bölümün birlikte olduğu nüshalar ise sözlük kısmına göre daha azdır.

2.5. Eserin Önemi

Lügat-i Halîmî, mensur ve alfabetik olarak hazırlanmış bir sözlük olması itibarıyla hocalar ve öğrenciler tarafından sıkça kullanılagelmiştir. Dil öğrenimi açısından önemli bir ihtiyaç olduğundan eser, çok sayıda istinsah edilmiş ve nüshaları her tarafa yayılmıştır. Gerek nüshalarının çokluğu ve gerekse daha sonraki müelliflerce kaynak olarak kullanılması, esere atfedilen önemi ortaya çıkarmıştır. Eser hakkında Ziya Şükûn şunu söyler:

“Lütfullah Halîmî, Farsçayı en iyi bilen lügat sahiplerinin başında gelir. Onu mehzaları arasında sayan *Mecmau'l-Fürs* sahibi Muhammed Surûri-yi Kâşânî ile Nasîrî'nin *Mecmau'l-Fürs* ve *Ferheng-i Cihangîrî*'ye tercih ettiği *Ferheng-i Reşîdî*'de bile Halîmî'den nakiller vardır.”⁹²

Şükûn, söz konusu eserin ikinci cildinde Şems-i Fahrî'nin yazdığı *Miyâr-i Cemâlî*'nin hangi kitaplara kaynaklık yaptığından bahsederken “Farsça'dan Türkçe'ye lügat yazan ve *Ferheng-i Cihângîrî*'nin mehazî ve Türklerin medarî iftiharî olan Mevlânâ Lütfullah Halîmî'nin de mehazîdir”⁹³, şeklindeki ifadeyle yazarın ve aynı zamanda eserin önemini vurgulamıştır.

Sözlük, özellikle eski Farsça kelimeler açısından çok değerlidir. Sözlükte kelimenin anlamı yanında bazı maddelerde gramer, edebiyat, coğrafya, tıp, tarih, mitoloji gibi açıklamalar yapılması eserin hem ilmî hem de kültürel değerini artırmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki Halîmî ihtiyaca binaen, daha çok anlamları fazla bilinmeyen, belki de terk edilmeye yüz tutan ilk dönemlerdeki bir kısım Farsça kelimelere veya Farsçadaki eski kelimelere ağırlık vermiş ve birçok şevahit getirmiştir. Dolayısıyla sözlük Sâmânîler (819-1005), Gazneliler (963-1186) ve Selçuklular (1040-1308) dönemlerindeki şiir ve nesirde yer alan kelimelerin anlaşılması açısından da önemli kaynaklardan biri sayılabilir.

Yukarıda belirtilen hususlara ek olarak eser, hem içerdiği eski Farsça kelimeler ve şevâhit beyitler açısından hem de 15. yüzyılın Türkçe kelimeleri ve bu dönemin Türkçe nesri ve cümle öğelerinin dizilişi açısından önemlidir.

2.5.1. Farsça Kelimeler Açısından

Lügat-i Halîmî, 15. yüzyılda yazılıp asırlarca kendisinden yararlanan bir sözlük olup özellikle 16. yüzyılda yaygın bir şöret kazanmıştır. Çünkü eser, özellikle bu yüzyılda çok istinsah edilmiştir. Daha sonra özellikle ilk iki asırda (16. ve 17. yüzyıl)'dakiler başta olmak üzere, Osmanlı döneminde yazılan neredeyse bütün sözlük yazarları onu örnek almış veya doğrudan ya da dolaylı ondan fazlasıyla istifade etmiştir.

Elbette sözlüğün, Farsça kelimeler ve de eski kelimeler açısından önemi tartışılmaz. Çünkü eser, ayrıntılı olarak yazılmış ve bazı Farsça sözlüklerde bulunmayan birçok eski kelime sözlükte kaydedilmiştir.

Örneğin, پیوس (peyves), تباهه (tebâhe) ve جغز (cagz) kelimeleri Hasan Amîd'in *Ferheng-i Fârisî*'sinde, طالیفر (tâlîfer), بوغلهز (bûglez) ve غرچه (gurçe) kelimeleri Muhammed Muîn'nin altı ciltlik *Ferheng-i Fârisî*'sinde, لادن (lâden), مازیانه (mâziyâne) ve ناغشت (nâğışt) kelimeleri Muhammed Beheştî'nin *Ferheng-i*

⁹² Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1984), 1/2, 2/1157.

⁹³ Şükûn, *Farsça-Türkçe Lügat*, 2/1157.

Sabâ'sında ve موقلون (mûklûn) kelimesi de Muhammed Padişâh'ın yedi ciltlik *Ferheng-i Câmi-i Fârisî*'sinde yazılmamıştır.

Cumhuriyet dönemi yazarı Ziyâ Şükûn, *Ferheng-i Ziyâ*'yı hazırlarken *Lügat-i Halîmî*'den çokça istifade etmesine rağmen, bu sözlükte geçen birçok kelimeyi kendi sözlüğüne almamıştır. Bunlardan bazıları میره (mîre), نخج (nehec), واذیچ (vâziç), نخکلون (nahkelûn) ve وچرکر (veçerker) kelimeleridir. Ayrıca *Lügat-i Halîmî*'de geçen زمحک (zumuhk) kelimesi *Ferheng-i Ziyâ*'da زمحت (zumuht) şeklinde yazılarak aynı anlam verilmiştir.

Ferheng-i Câmi-i Fârisî adlı sözlükte, *Lügat-i Halîmî*'de olmayan kelimelerin sayısı çok azdır. Bu sözlükte, *Lügat-i Halîmî*'de yer alan bazı kelimelerin farklı yazıldıkları da görülmüştür. Örneğin منجیک (mencîk) kelimesi, *Ferheng-i Câmi-i Fârisî*'de منجک (mencek) şeklinde yazılmıştır. Yine aynı sözlükte منجیر (mencîr) kelimesi, منجر (mencer) şeklindedir.

Dil canlı bir varlıktır. Dolayısıyla kelimeler zamanla değişik şekiller alabilir ve bölgesel seslendirilmelerle farklı biçimlerde karşımıza çıkabilir. Bu durum kelimelerin etimolojisiyle ilgilidir ve dolayısıyla bu sözlük kelimelerin etimolojisi açısından da önemlidir. Her alanda gelişmeler olduğu gibi kullanmakta olduğumuz sözcüklerde de değişimler olmuş ve zamanla bazıları anlamlarını yitirmiş, bazen de yeni anlamlar kazanmışlardır. Bu itibarla geçmişte yazılan bu tür sözlüklerin semantik ve morfolojik açıdan da değerlendirilmesi önem arz eder.

2.5.2. Türkçe Kelimeler Açısından

Lügat-i Halîmî, Farsça kelimeler açısından önemli olduğu kadar Türkçe kelimeler açısından da önemlidir ve Farsça kelimeler hakkındaki geçerli durum Türkçede de geçerlidir. Yani o dönemde kullanılan ve *Lügat-i Halîmî*'de bulunan bazı Türkçe kelimeler, günümüzdeki Türkçe sözlüklerde yazılmamıştır.

Örneğin: ترنیان (terniyân) maddesinin açıklamasında geçen “galbır” kelimesi ve yine پازرد (pâzred) maddesinin açıklamasında geçen “çarhut” kelimesi Tarama sözlüğünde yoktur. *Lügat-i Halîmî*'de demregü, tekele, göbüt vb. arkaik Türkçe kelimeler çok olduğu gibi yöresel kullanılan kelimeler de vardır.

Lügat-i Halîmî, 15. yüzyıl Türkçe kelimeler açısından önemli olduğu kadar o dönemin Türkçe cümle yapısı, Türkçenin grameri, ifade şekilleri ve özellikle toplumunun kültürel yapısı, halk kültürü, inanç ve gelenekleri gibi çeşitli yönlerden de önemlidir.

2.5.3. Şevâhit Beyitler Açısından

Lügat-i Halîmî, içerdiği şevâhit beyitler açısından büyük bir önemi haizdir ve bir antoloji niteliği taşır. Yukarıda da belirtildiği üzere 2 bin'den fazla kelimeye örnek getirilen sözlükte 2 bin 700'ün üzerinde Farsça beyte yer verilmiş ve bu beyitler istişhat edilirken sayılı birkaç yer dışında şairlerin isimleri anılmamıştır. Sözlükte yukarıda adları ve beyit sayıları verilen şairlerle beraber 30'un üzerinde şairden örnek getirilmiştir. Sözlük, hem şair hem de şiir açısından önemli bir kaynaktır.

2.6. Üslûbu

Lügat-i Halîmî, 15. yüzyılda Anadolu'da alfabetik olarak yazılmış Farsça-Türkçe sözlüklerin en önemli ve ilklerinden biridir. Eserde, Farsça kelimeler isim, fiil ve benzeri şekilde hiçbir ayrıma gidilmeden alfabetik olarak Türkçe açıklanmış ve her harfin başında eski sözlükçülerin geleneği takip edilerek, o harfle ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Sözlükte Türkçe açıklamalarda çok açık ve sade bir üslûp kullanılmıştır. Örnek: (1) پیشین *âteşdân*: Ocak, (2) آردینه *ârdîne*: un aşısı, (3) بیگار *bîgâr*: Savaş ve çeri, (4) پیشین *pîşîn*: İleriki ve öyle vakti, (5) آبادان *âbâdân*: Şen olan yer, (6) آژندن *âjenden*: İğnelemek, mesela iğneyle sırimak ve telle bir nesneyi berkitmek, (7) ماشو *mâşû*: Elek ve galbır, (8) ورهمین *verhemîn*: Ol et(k)mek ki arpa unuyla buğday unundan karışık ola.

Sözlükte açıklamalar yapılırken Arapça bilenlerin daha kolay anlayabilmesi için birçok kelimenin de Arapça karşılığı verilmiştir. Bu yönüyle eser, sanki üç dilli (Farsça-Türkçe-Arapça) sözlük hâlini almıştır. Örnek: (1) آبی *âbî*: Ayva ki Arabca *sefercel* derler, (2) خاکستر *hakister*: Kül, *remâd* manasına, (3) دراز *dirâz*: Uzun, *tavîl* manasına, (4) فردا *ferdâ*: Yarın, *gaden* manasına, (5) نواده *nevâde*: Torun, *nebîre* manasına.

Bazen açıklamalarda Farsça kelimelere/maddelere yönlendirmeler yapılmıştır. Örnek: (1) آمه *âmâh*: Şiş, *âmâs* manasına, (2) باسره *bâsere*: Ekinlik, *kiştzâr* manasına, (3) پاشیدن *pâşiden*: Pâ-i Acemî ile saçmak, *perâkende* manasına, (4) مام *mâm*: Ana, *mâder* manasına. (5) واریدن *vârîden*: Yutmak, *âvârîden* manasına.

Bazen kelimenin Arapça karşılığını da verip Farsça kelimeye yönlendirme yapılmıştır. Örnek: (1) وارونه *vârûne*: Ters, *maklûb* demek olur, *bâzgûne* manasına, (2) توان *tevân*: Güç, *kudret* manasına ve *tevânisten* lafzından..., (3) چل *çil*: Kırk, *erbaîn* manasına, *çihâl* lafzından tahfif olunmuştur.

Bazı kelimelerin hangi dile ait olduğu açıklanmıştır. Örnek: (1) چوک *çök*: Deşt, Kıpçak ve Türkistan dillerindedir, (2) قاطانکی *kataneki*: Sevgi otu, lügat-i Yunan'dır.

Birden çok anlamı olan kelimelerde ise anlama başlamadan “İki manaya gelir. Biri..., ikinci..., veya ...evvelen..., saniyen...” ya da “Üç manaya istimal olunur. Evvelen..., saniyen..., salisen...” şeklinde bazen Türkçe bazen de Arapça sıralama sayı kullanılır. Bazen de “gâh” ve “ve” kullanılarak farklı anlamlar açıklanır.

Sözlükte bazı kelimelerin kritiği yapılır, doğru ve yanlış telaffuz şekilleri tartışılır ve eski kaynaklar kanıt olarak gösterilir. Diğer yazarların eleştirilmesi suretiyle doğru şekiller izah edilmeye çalışılır.

Ayrıca sözlükte farklı eserlerden yapılan alıntılar ve yararlanılan kaynaklar madde içerisinde belirtilir. Bu ibare maddede “doğru olan da budur” ya da “ekser erbâb-ı lûgat böyle nakl eyledi” şeklinde vurgulanır.

Eserde bir kelimenin farklı okunuşları olursa her okunuşa ayrı örnek verilerek anlatılmaktadır. Ayrıca sözlükte, harfleri aynı, hareketleri ve anlamı farklı olan kelimeler hareke belirtme yöntemiyle tek maddede verilmiştir. Böylece tekrar yazımlardan kaçınılmış ve eserin hacmi büyütülmemiştir.

Lûgat-i Halîmî'de bir de herkes tarafından bilinen ve meşhur olan bazı Farsça kelimelere yer verilmiş ancak bu kelimelerin açıklaması yapılmamıştır. Açıklama yerine “marûf ” kelimesi ile yetinilmiştir. Örnek: (1) بلبل *bulbul*: Marûf, (2) دوست *dûst*: Marûf.

Tüm bunlarla birlikte sözlükte kelimelerin farklı anlamları, okunuşları ve şekilleri, ayrıca kelimelerin yapısal, etimolojik, fonetik, semantik özellikleriyle ilgili bilgiler verilerek kendine özgü bir üslup ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.7. Kaynakları

Halîmî'nin eserini oluştururken sözlükler başta olmak üzere farklı bilim dallarına ait birçok kaynaktan yararlandığını söylemek mümkündür. Halîmî, bazen yararlandığı kaynağın adını zikrederken çoğu kez de adını vermeden kapalı ifadeler kullanır. Bu nedenle sözlüğün oluşturulması esnasında kendisinden istifade edilen kaynaklar, bilinen ve bilinmeyen olmak üzere iki başlık hâlinde düzenlenmiştir.

2.7.1. Bilinmeyen Kaynaklar

Halîmî, istifade ettiği kaynakların ismini her zaman belirtmemiştir. Nitekim Farsça bir kelimenin açıklama ve değerlendirmesini yaparken kelimenin anlamında, okunuşunda ve diğer anlamlarındaki farklılıkları mevcut kaynaklardan hareketle doğru olduğunu ispat etmek ve kanıtlamak için bazı ifadeler kullanır. Bu ifadeler, کالك (kâlek) maddesinde “Ekser erbâb-ı lügat böyle nakleyledi”, كابنه (kâbine) maddesinde “Ekser kesr-i bâyla rivâyet eylediler...”, بازپچ (bâzpic) maddesinde “Bu lügatı bazıları feth-ı yâyla tashîh eylediler...”, ألوجه (âlûçe) maddesinde “Egerçi bazı erbâb-ı lügat gügemdür diye nakl eyledi...”, دیوچه (dîvçe) maddesinde “Erbâb-ı lügat bunun üzerine mütteliklerdir...” gibidir. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki Halîmî, lügat alanında söz sahibi şahsiyetlerin eserlerinden istifade etmiş ve bunları kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca tıpla ilgili bazı kelimelerin açıklamasını yaparken kullandığı “Tıp kitaplarında *âbile* lafzı ki zikr olunur...”, “Tıp kitaplarında böyle tashîh olunmuştur...” gibi ifadelerden de tıp alanındaki kitaplardan faydalandığını gösterir.

Halîmî'nin ismini zikretmediği kaynaklar yukarıdakilerle sınırlı değildir. Bunların dışında adını vermediği birçok şair divanından da istifade ettiği görülür. Nitekim Halîmî'nin شلو (şilû) maddesinde ifade ettiği “*Devâvîn-i Acem*’de geldiği sebepten” sözü bu hususu teyit etmektedir.

Halîmî'nin, astroloji, botanik, coğrafya, tarih, din, mitoloji ve benzeri alanlara ait kelimeleri açıklarken verdiği geniş malumat, onun bu konularda yazılmış adları ve yazarları bilinmeyen eserlerden de yararlandığını göstermektedir.

2.7.2. Bilinen Kaynaklar

Halîmî, eserini oluştururken bazen istifade ettiği kaynağın, bazen de yazarın ve çoğunlukla da her ikisinin adını birlikte veriyor. Nitekim Halîmî, açıklama ve değerlendirme yaptığı farklı anlam ve okunuşları olan kelimelerde, faydalandığı kaynakları belirtirken genelde “*Fusûl-i İmâdî*”de tasrîh olunmuştur ki, Bundâr-i Hâtîrî böyle nakl eyledi, Amma Şems-i Fahrî *Miyâr-i Cemâlî*’de elifin kasrı ile rivâyet eyledi, Amma Şeyh İsmâil-i Cürçânî *Zahîre-i Hârizmşâhî*’de irsâl-i alak bâbında demiştir, Hinduşâh Nahçivânî *Sihâhü’l-Fürs* adlı kitâbında.” gibi ifadeler kullanmıştır.

Halîmî'nin *Lügat-i Halîmî* adlı sözlüğünü oluştururken faydalandığı ve adlarını verdiği kaynaklar ve bu kaynakların geçtiği maddeler:⁹⁴

- 1- *Zahîre-i Hârizmşâhî*: Eser, İsmail b. Hasan Cürçânî (öl. 531/1137) tarafından yazılmıştır. Farsça ansiklopedik türde bir eserdir. bk. دیوچه *dîvçe*.
- 2- *Lüccetü’l-Acem min lügati’l-Fürs*: Abdulhamîd-i Sivâsî (XV.yy-ya da öncesi?) tarafından yazılmış küçük bir sözlüktür. bk. زرنک *zerenk*.

⁹⁴ İlgili madde başlarına bakınız. Halîmî, *Lügat-i Halîmî*.

- 3- **Fusûl-i İmâdî**: Eser, İmâdüddîn Ebu'l-Feth b. eş-Şeyh el-İmâm Alî b. Ebî-Bekr b. Abdücelîl Marginânî es-Semerkindî (XIII.yy) tarafından yazılmış Arapça bir fıkıh kitabıdır. bk. 1 maddesi
- 4- **Sihâhü'l-Fürs**: Eser, Şems-i Münşî (öl. 777/1375'ten önce) tarafından yazılmış Farsça bir sözlüktür. bk. زافه *zâfe*.
- 5- **Miyâr-i Cemâli**: Eser, Şems-i Fahrî olarak tanınan Şemsüddîn Muhammed Fahrî-yi İsfehânî (öl. 745/1344) tarafından şevâhit beyitlerle hazırlanmış Farsça bir sözlüktür. Bu sözlük, Halîmî'nin en çok yararlandığı kaynaklardan biridir. bk. لك *lek*, مخیدن *mahîden*.
- 6- **es-Sâmî fi'l-esâmî**: Eser, Ahmed b. Muhammed Meydânî (öl. 518/1124) tarafından yazılmış Arapça-Farsça bir sözlüktür. bk. موبد *mûbed*.
- 7- **Lügat-i Fürs**: Eser, Esedî-i Tûsî (öl. 465/1073) tarafından yazılan Farsça bir sözlüktür. bk. ستودان *sitûdân*.
- 8- **Müntahabü'l-Fürs**: Eser, Bündar-i Râzî (öl. 401/1010) tarafından yazılmış Farsça bir sözlüktür. bk. ستودان *sitûdân*.
- 9- **Zübdetü'l-hakâik fi keşfi'd-dekâik**: Eser, Aynülkudât el-Hemedânî (öl. 525/1131) tarafından yazılmış tasavvufa dair bir kitaptır. bk. نخ *neh*.
- 10- **Miftâhü'l-edeb**: Eser, Mutahhar b. Ebû Tâlib el-Ladikî tarafından yazılmış Farsça bir sözlüktür. bk. ريق *rik*.
- 11- **Bahrü'l-garâyib**: Eser, Lütfullah Halîmî tarafından 850/1446-1447 yılında *Lügat-ı Halîmî* adlı eserinden daha önce yazılmış Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. bk. شلو *şilû*.
- 12- **Mugnî**: Eser, Halîmî tarafından كيه (kiye) maddesinde “Mahmûd-i Herevî, *Mugnî* adlı müfredât kitâbında nûnla dahi yâyla dahi nakl eyledi” şeklinde zikredilmiştir. Ancak eser ve yazar hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

2.8. Lügat-i Halîmî'den İstifade Edenler

Halîmî'nin 15. yüzyılın ikinci yarısında birçok önemli kaynaktan istifade ederek hazırlanmış olduğu *Lügat-i Halîmî* adlı eseri, bu dönemden sonra yazılan birçok sözlüğe de kaynaklık yapmıştır. Bu itibarla *Lügat-i Halîmî*'nin yazıldığı 15. yüzyıldan sonra bu alanda kaleme alınmış sözlükler onunla karşılaştırıldığında alıntılarının olduğu görülmüştür.⁹⁵ *Lügat-i Halîmî*'den istifade edilerek yazılan bazı kaynaklar.

- 1- **Dakâyku'l-hakâyik**: Eser, Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) tarafından yazılmış bir sözlüktür. *Câmiü'l-Furs* adıyla da bilinir.
- 2- **Lügat-ı Nimetullah**: Eser, Nimetullah Ahmed (Halîl Sûfi) (öl. 969/1561) tarafından yazılmış Farsça-Türkçe sözlüktür.⁹⁶
- 3- **et-Tuhfetü's-seniyye ilâ hazret-i Haseniyye**: Eser, Amasyalı Deşîşî Mehmed Efendi tarafından 988/1580 yılında Mısır beylerbeyi Hasan Paşa adına yazılmış Farsça bir sözlüktür.⁹⁷
- 4- **Ahterî (Ahterî-i Kebîr)**: Eser, Muslihuddin Mustafa (öl. 986/1560-1561) tarafından yazılmış Arapça-Türkçe bir sözlüktür.
- 5- **Ferheng-i Cihângîrî**: Cemaleddîn Huseyn-i İncû (öl. 1035/1625) tarafından birçok kaynaktan istifade edilerek hazırlanmış Farsça bir sözlüktür.
- 6- **Mecmaü'l-Fürs (Ferheng-i Surûrî)**: Eser, Sürûrî-i Kâşânî (öl. 1036/1627) tarafından yazılmış ve *Lügat-i Furs* adıyla da bilinen Farsça bir sözlüktür.

⁹⁵ Şükûn, Ferheng-i Ziya, 1/III, 2/1157; Faroe, *Lütfullah Halîmî'nin Bahrü'l-Garâib*'i, 9-21.

⁹⁶ Nimetullah Ahmed, *Lügat-i Nimetullah* haz. Yusuf Öz, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015).

⁹⁷ Faroe, *Lütfullah Halîmî'nin Bahrü'l-Garâib*'i, 14.

- 7- **Ferheng-i Reşîdî**: Eser, Abdurreşîd b. Abdülgafûr Huseynî-yi Medenî-yi Tatabî (öl. 1069/1658) tarafından yazılmış Farsça bir sözlüktür.
- 8- **Tibyân-ı nâfi der terceme-i burhân-ı kâtî**: Eser, Mütercim Âsım Efendi (öl. 1235/1819) tarafından yapılan, Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî (öl. 1083/1672)'nin yazdığı *Burhân-ı Kâtî* adlı Farsça sözlüğün tercümesidir. Daha çok *Burhan-ı Katî* adıyla bilinir.
- 9- **Gencinei Güftar Ferheng-i Ziya**: Eser, Ziyâ Şükûn (1870-1949) tarafından yazılmış Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Genelde *Ferheng-i Ziyâ* adıyla bilinir.
- 10- **Şamilü'l-lüga**: Eser, Hasan b. Hüseyin b. İmâd Karahisârî tarafından iki bölüm hâlinde oluşturulmuş Farsça-Türkçe bir sözlüktür.⁹⁸

2.9. Yazma Nüshaları

Lügat-i Halîmî, çokça istinsah edilen ve yazma nüshaları dünyanın değişik bölgelerine dağılmış önemli bir sözlüktür.⁹⁹ Türkiye'de ve yurt dışındaki kütüphanelerde yüzü aşkın yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁰ Türkiye'de de bu eserin yazma nüshaları yurt sathına yayılmış, çoğu İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde olmak üzere Ankara, Konya, Kayseri ve Erzurum gibi birçok ilde eserin yazma nüshalarını görmek mümkündür. Yazar tarafından başta *Lügat-i Halîmî* olmak üzere Lütfullah Halîmî'nin eserleri arşivlenmekte olup *Lügat-i Halîmî* ile ilgili 50'nin üzerinde nüshası temin edilmiştir. Daha önce yayımlanan sözlük metni ise Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 3604 numarada kayıtlı nüsha esas alınarak yapılmıştır. Yazarın Halîmî ile ilgili araştırmaları devam etmektedir.

Sonuç

Lütfullah Halîmî, 15. yüzyılda Osmanlı döneminde Anadolu bölgesinde yaşamış, devletin kadılık gibi önemli mevkiinde görev almış, lügatnüvis/sözlük yazma konusunda öne çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğunun en parlak dönemlerinde Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) devirlerinde yaşamış, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan, fakat eserleriyle tanınan önemli bilim adamlarından biridir.

Halîmî, her ne kadar manzum ve meşhur olan *Bahrü'l-garâyib* adlı sözlüğüyle tanınıyor olsa da leksikografiye asıl önemli katkısını, *Bahrü'l-garâyib*'in açıklaması olan ve genelde *Lügat-i Halîmî* adıyla bilinen Farsça-Türkçe mensur sözlüğüyle vermiştir.

15. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *Lügat-i Halîmî*, o dönemde kullanılan Farsça ve Türkçe kelimelerin çeşitliliği ve zenginliği ile içerdiği kelime sayısı, şevahit beyit, gördüğü ilgi ve yazmaların çokluğu açısından büyük önemi haizdir. Buna ek olarak eser hem kendi dönemi hem de Sâ mânîler (819-1005), Gaznelîler (963-1186) ve Selçuklular (1040-1308) dönemi şiir ve nesrinin anlaşılması için de önemli kaynaklardan biri sayılabilir.

Lügat-i Halîmî, içerdiği Farsça, Türkçe ve bazen de Arapça arkaik kelimelerin yanı sıra dil, gramer, etimoloji, edebiyat, tarih, coğrafya, mitoloji, astroloji, zooloji,

⁹⁸ Öz, *Tarih Boyunca Farsça Türkçe Sözlükler*, 135.

⁹⁹ Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, 138-139. Ahmed Münzevî, *Fihrist-i nüshahâ-yi hatt-ı Fârisî* (Tahran: Müessesesi-i Ferheng-i Mintikaî, ts), 3/2012. Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften*, (Wien: Druck und Verlag der K.K. Hof-und Staatsdruckerei, 1865), 1/128.

¹⁰⁰ Adem Uzun, "Lütfullah b. Ebî Yûsuf el-Halîmî'nin İstanbul Kütüphanelerindeki Farsça-Türkçe Manzum ve Mensur Sözlük Nüshaları", *TULLIS* 4/2 (2019), 128-149.

botanik, kozmetik, gastronomi/yemek kültürü ve genel kültür gibi konular bakımından orijinal bir kaynak niteliği taşır.

Ayrıca *Lügat-i Halîmî* sözlüğünün bilinen ve bilinmeyen birçok önemli kaynaktan yararlanması suretiyle alfabetik olarak hazırlanmış olması daha sonra yazılan sözlükler için hem istifade edilen bir kaynak hem de bir rehber olmuştur.

Dahası bu sözlük, sadece Fars dili ve edebiyatı açısından değil Türk dili ve edebiyatı açısından da değerlidir. Çünkü müellifin Türkçe açıklamalarda seçerek kullandığını düşündüğümüz sade ve anlaşılır ifadeler, dilde yabancı kelime kullanım konusundaki hassasiyetini göstermiştir.

Bu çalışma, 15. yüzyılda yaşamış ve hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız dönemin önemli sözlük bilimcilerinden olan Lütfullah Halîmî ve eserleri hakkındaki mevcut bilgilerin değerlendirilmesi ile eseriyle meşhur olmuş birinin hangi eserlerinin olduğu konusundaki bilgi farklılığını gidermeye katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951.

Bağdatlı İsmail Paşa. *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1947.

“Biyografi”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* 1/451-458. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2001.

Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden: E.J. Brill, 1949.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1914-1915.

Çağlı, Adnan. *Halîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Erkan, Mustafa. “Halîmî, Lutfullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Erkan, Mustafa. “Bahrü'l-Garâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Faroe, C. E. *Lütfullah Halîmî'nin Bahrü'l-Garâib'i*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Dördüncü Rûkn, Osmanlı Tarihi, 1. Tıpkıbasım, 2009.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. haz. Mustafa İsen. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994.

- Halîmî, Lütfullah b. Ebî Yûsuf. *Bahrü'l-Garâyib (Lügat-i Halîmî)*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, 2769, 1b-399b.
- ..... *Bahrü'l-Garâyib (Lügat-i Halîmî)*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 638, 1b-206b.
- ..... *Bahrü'l-Garâyib (Lügat-i Halîmî)*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3281, 0b-99b.
- ..... *Bahrü'l Garâyib*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 681, 1b-85b.
- ..... *Gülşen-i Zibâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3639, 1b-259a.
- ..... *Hâşiyetü Halîmî alev'l-Hayâlî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmud Paşa, 1110, 133b-237a.
- ..... *Kitâbu Tâiyyeti'l-Halîmî maa Şerhihâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4008, 1b-106a.
- ..... *Lügat-i Halîmî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 2634, 1b-180a; Laleli, 3604, 0b-306b.
- ..... *Mirâtü't-Tâyibîn*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi, 431/5, 154b-207a.
- ..... *Musarrihatü'l-Esmâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3608, 1b-89b; Esad Efendi, 3275, 1b-161a; Ayasofya, 4773, 1b-130b.
- ..... *Muhtasaru'l-Eşkâl ve Şerhuhu*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 110, 1b-160a.
- ..... *Nisârü'l-Mülk*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 1160, 1b-85b.
- ..... *Nisârü'l-Mülk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5237, 1b-114b.
- ..... *Nisârü'l-Mülk*. Konya: Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 3167, 1b-97a.
- ..... *Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lüga*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 977/7, 71b-73b.
- ..... *Risâle fî-Beyâni Fenni'l-Muammeyât (Kavâidi'l-Muammâ)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi, 430/34, 140b-145.
- ..... *Risâle fî-Beyâni't-Tecnîsât ve't-Teşbihât ve'l-Mecâzât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi, 430/7, 67b-70a.
- Halîmî, Lütfullah b. Ebu Yusuf, *Lügat-i Halîmî* haz. Adem Uzun. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013.
- “Halîmî, Lütfullah”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1981.
- Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1927.

- İpekten, Haluk vd. *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şuarâ*. haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978.
- Kiyâ, Sâdık. “Miyâr-i Cemâlî”. *Lügatnâme-yi Dihhudâ*. 1/189-195. Tahran: İran Devlet Matbaası, 1373 hş.
- Kut, Günay. *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1989.
- Kurdoğlu, Veli Behçet. *Şair Tabibler*. İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- Mecdî Mehmed Efendi. *Hadâiku'ş-Şakâik, Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311/1893-1894.
- Münzevî, Ahmed. *Fihrist-i Nüshahâ-yı Hatt-ı Fârisî*. Tahran: Müessesesi-i Ferheng-i Mintikaî, 1348 hş.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddin, *Mecelletü'n-nisâb*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Tıpkıbasım, 2000,
- Nefîsî, Saîd. *Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân ve der Zebân-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-ı Furûgî, 1363 hş.
- Rieu, Charles. *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*. London: Osnabrück, 1978.
- Safâ, Zebîhullâh. *Târîh-i Edebiyyât der Îran*. Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1372 hş.
- Sâmi, Şemsettin. *Kâmûsu'l-Alâm*. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949.
- Öz, Yusuf. *Tarih Boyunca Farsça - Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2016.
- Ziyâ Şükûn. *Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*. 3 cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1996.